

ОСТАПЕНКО Т.Г.
Національний авіаційний університет
доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
кандидат економічних наук

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ НА ЯКІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Анотація. Дана стаття присвячена розкриттю процесів впливу національної інноваційної системи на якість зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Особлива увага приділяється розкриттю поняття «інноваційна система» та «ефективність зовнішньоекономічних операцій». В статті охарактеризовані основні канали та засоби впливу інновацій на зовнішньоекономічні відносини українських підприємств.

Ключові слова: інноваційна система; сфери, суб'єкти та рівні національної інноваційної системи; інноваційний цикл; система зовнішньоекономічної діяльності; елементи, суб'єкти та рівні системи зовнішньоекономічної діяльності; відносини та бізнес-процеси у зовнішньоекономічній діяльності.

Аннотация. Данная статья посвящена характеристике процессов влияния национальной инновационной системы на качество внешнеэкономической деятельности предприятий Украины. Особенное внимание уделяется определению понятий «инновационная система» и «эффективность внешнеэкономической деятельности». В статье охарактеризованы основные каналы и способы влияния инноваций на внешнеэкономические отношения украинских предприятий.

Ключевые слова: инновационная система; сферы, субъекты и уровни национальной инновационной системы; инновационный цикл; система внешнеэкономической деятельности; элементы, субъекты и уровни системы внешнеэкономической деятельности; отношения и бизнес-процессы во внешнеэкономической деятельности.

Abstract. The article deals with the characteristics of the processes that influence on the quality of the external economic activity of Ukrainian enterprises. Special attention is paid to the identification for such definitions as “innovation system” and “effectiveness of external economic activity” The principal canals and ways of innovation’s influence on the external economic relations of Ukrainian enterprises are characterized in the article.

Key words: innovation system; spheres, subjects and levels of national innovation system; innovation cycle; the external economic activity system; elements, subjects and levels of the external economic activity system; relationships and business-processes in the external economic activity.

Постановка проблеми. Особливості здійснення ефективних зовнішньоекономічних операцій залежать від процесу впливу на ці операції національно інноваційної системи. Зв'язок функціонування національної інноваційної системи з ефективністю зовнішньоекономічної діяльності підприємств України визначається як наукова та практична проблема, що має бути розкрита в межах сучасних наукових напрямків та шляхів розвитку національних економічних систем та світогосподарських процесів в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі у своїх працях приділяли увагу такі вчені: Антонюк Л.Л., Поручник А.М. та Савчук В.С. [1], які у своїй праці «Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації» визначили фактори та наслідки впровадження інновацій та особливості створення національної інноваційної системи; Бажал Ю.М. визначив напрями розвитку технологічних змін та місце в них інноваційного розвитку на рівні підприємства та на рівні державного управління; Мени Г.[8] визначив властивості інновацій, характеристики яких впливають на якість розвитку національної інноваційної системи; Сизоненко В.О. [4] визначив євроінтеграційний контекст регулювання інноваційного розвитку та його значення для України; Сіденко В.Р. [5] окреслив те, що глобалізаційні аспекти та чинники інтеграції регіонів світу і включення в них України залежать не в останню чергу від інноваційних складових; Федірко А.С. [6] охарактеризував передумови входження України до європейського науково-дослідного простору; Філіпенко А.С. [7] проаналізував те, що національна економічна безпека залежить від інноваційних чинників, які необхідно впроваджувати в межах відповідної національної системи.

Мета статті. Дослідження проблеми впливу інноваційної системи на якість зовнішньоекономічних операцій є недостатнім, вище зазначені автори характеризують лише певні аспекти функціонування інноваційної системи та теорії інноваційного розвитку. Напрями та принципи такого впливу є невирішеним питанням у дослідженні даної проблематики. Метою даної статі є визначення шляхів та напрямків впливу національної інноваційної системи на результативність зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання України для визначення напрямів оптимізації зовнішньоекономічних відносин та залучення інноваційних технологій в експортоорієнтовані та імпортозаміщуючі виробництва. Слід зауважити, що

напрямами подальших досліджень є забезпечення формування сьомого технологічного укладу в Україні, зміна у зв'язку із цим характеристик національної інноваційної системи, та вплив цих явищ на підвищення і якісних, і кількісних ознак розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Впровадження механізму якості інвестиційно-інноваційної діяльності на підприємствах певної країни залежить від ефективності функціонування національної інноваційної системи та включення її до міжнародної креативної мережі, що обумовлено сучасними світогосподарськими процесами.

Крім того, механізм якості особливо торкається зовнішньоекономічних відносин підприємств України. Вплив національної інноваційної системи на підприємства визначає ефективність всього інвестиційно-інноваційного комплексу країни.

Отже, визначимо характеристики національного інноваційного комплексу. Зауважимо, що основу національної інноваційної системи складають інновації. Насамперед виділимо такі базові властивості інновацій, як науково-технічна новизна, виробнича застосовність, комерційна реалізованість та динамічність. Г. Мени виділив три основні інноваційні функції [8]:

- 1) базова функція – інновації, які забезпечують створення нових галузей;
- 2) поліпшувача функція – радикальні вдосконалення базових існуючих інновацій;
- 3) псевдоінновація (функція псевдозаміни чи псевдофункція) – нововведення, які принципово не змінюють техніко-економічний рівень виробництва, тобто не є ні базовими, ні поліпшувачами.

Г. Мени вважав, що базові інновації нових та модернізованих галузей постійно вдосконалюються серіями поліпшувачих інновацій. Економічний ефект цих інновацій полягає в компенсації дії закону зменшення граничної корисності продукції (з боку попиту) і дії закону зменшення граничної віддачі інвестиції (з боку пропозиції). Отже, зміст інновації полягає, крім іншого, і в принципових змінах виробничого процесу, які можливі за умови радикальної заміни всіх факторів виробництва, що, в свою чергу, спрямовується на поліпшення позиції підприємства в конкурентному середовищі.

Слід підкреслити, що така властивість інновації, як радикальна заміна всіх факторів виробництва, узгоджується з визначенням конкурентоспроможності як здатності національних підприємств успішно конкурувати на міжнародних ринках за умови ефективного використання факторів виробництва. Так, поєднуючи концепції інноваційного розвитку і конкурентоспроможності, можна зробити висновок, що міжнародні конкурентні позиції національних підприємств залежать від їх здатності впроваджувати саме базові інновації.

Теорія ендогенного науково-технічного прогресу (НТП), на відміну від екзогенного НТП, базується на вимірюванні ендогенних технологічних змін, яке здійснюється за допомогою аналізу динаміки саме інноваційного процесу.

Інноваційний процес включає два етапи: створення технології та впровадження її у виробництво [1]. Таким чином, основним елементом інноваційного процесу стає саме **технологія**. Динамічність інновацій та інноваційного процесу визначається циклічністю останнього. Кругообіг етапів інноваційного процесу формує інноваційний цикл.

У спрощеному вигляді інноваційний цикл визначають як періодичне повторення послідовної сукупності стадій: наука-техніка-виробництво.

Подібний динамізм знань свідчить, що і конкурентоспроможність є динамічним явищем, адже вона визначається здатністю успішно конкурувати за умови ефективного використання факторів виробництва, а одним з таких факторів є саме технологія. Крім того, якщо ендогенні технологічні зміни, у вигляді інноваційного циклу, розглядаються як органічна складова конкурентоспроможності, то слід зауважити, що конкурентоспроможність залежить не лише від якості використання ресурсу-технології, але і від здатності до її генезису. А отже, нова технологія сприяє появі нової здатності конкурувати, а ця здатність стає конкурентоспроможністю за умови підвищення добробуту населення.

Інноваційний процес, як циклічне явище засвідчує взаємозв'язок етапів в рамках певної єдності, яку називають інноваційною системою. Етапи інноваційного процесу, суб'єкти, що утворюють ці етапи, рівні, які формуються діяльністю певних груп суб'єктів, можна назвати компонентами структури інноваційної системи. Інноваційна система, будучи цілісним утворенням, і являє собою ту окрему галузь, яку створює ендогенний НТП. В межах цієї системи відбувається постійний рух від технології до продукту і навпаки, а отже йдеться про інтеракції підприємств. Характеристики їх залежать від організації самої системи. Проте паралельно інтеракції впливають на зміни в самій інноваційній системі [3], формуючи нову техніко-економічну парадигму суспільства.

Ключовим фактором техніко-економічної парадигми суспільства є нові технології і засоби виробництва, які впливають на зміну структури витрат, зменшують відносну вартість одиниці корисного ефекту, створюють нові продукти, які мають значне поширення на ринку, поліпшують якість традиційних продуктів [6]. Ключовий фактор стосується саме масового попиту на відповідні технологічні зміни, коли старі технології «виштовхуються» процесом поширення нових. Процес поширення технологій є тим ключовим фактором, від якого залежать позиції різних суб'єктів конкурентоспроможності. Власне процес поширення технологій складається з трьох етапів: створення, передачі, дифузії, оскільки вдало створена технологія спочатку передається поодиноким підприємцям, а вже потім, за умови її очевидної

ефективності, вона розповсюджується серед великої кількості зацікавлених підприємств і стає типовою, визначаючись як чинник економічного зростання та конкурентоспроможності.

Зауважимо, що етап створення технологій пояснюється теоріями другого напрямку ендогенних концепцій, а саме – генетичним підходом. Щодо стану передачі, то у випадку одноразової передачі технології ситуація змінюється лише на одному підприємстві, від чого системні зміни в економіці не відбуватимуться. Дифузія ж технологій серед великої кількості підприємств відіграє роль мультиплікатора новітнього ефективного досвіду в національному економічному середовищі та призводить до інституційних і соціальних трансформацій в суспільстві. На думку інституціоналістів, принцип мультиплікатора є таким принципом, що обумовлює життєздатність економічної системи, її спроможність до самоорганізації та саморозвитку, а отже конкурентоспроможності.

Ендогенні концепції свідчать, що детермінантою конкурентоспроможності, яка визначається станом науково-технічних відносин, є інноваційна активність. Інноваційна активність – це певний стан економічного середовища держави, інституціональну основу якого становить інноваційна система. Така система існує не у всіх країнах; умовою її функціонування є проведення певної кількості наукових досліджень, які пов'язують у певну цілісність виконавців та впроваджувачів.

Оцінка інноваційної системи передбачає аналіз таких її складових, як елементи, етапи та суб'єкти.

Інноваційною системою охоплюється увесь процес – від народження наукової ідеї до її впровадження у виробництво. Цей процес формується в різних сферах – науково-технічній, виробничій та управлінській. Усі названі сфери є послідовними складовими частинами одного цілого процесу, а отже – елементами інноваційної системи.

Науково-технічна сфера, як елемент інноваційної системи несе в собі дослідницьку функцію, що представлена такими видами діяльності, як фундаментальні та прикладні дослідження і розробки.

Особливістю виробничої сфери є те, що технологія, як вираз сукупності знань, набуває матеріалізованої форми. Цю сферу формують кілька видів діяльності, які поступово переходять одна в іншу: освоєння, випробування, здавання, підготовка експериментального виробництва, підготовка серійного виробництва.

Управлінська сфера інноваційної системи представлена керуючими ланками науково-технічної та виробничої сфер. Результативність управління цими сферами проявляється в специфіці та ефективності функціонування цих елементів інноваційної системи.

Інноваційна система має достатній зв'язок з ефективністю зовнішньоекономічної діяльності окремих підприємств та національної економіки в цілому. Окремі елементи національної інноваційної системи (зокрема науково-технічна, виробнича та управлінська її сфери) по різному впливають на динаміку зовнішньоекономічних відносин суб'єктів господарювання.

Так, науково-технічна сфера, яка представлена фундаментальними, прикладними дослідженнями та розробками впливає на зовнішньоекономічну діяльність через вплив на інноваційні підприємства та низку науково-дослідних установ, які з власними технологіями виходять на міжнародну арену. Науково-технічна сфера створює міжнародні колективи дослідників, які спільно здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження. Міжнародні колективи, працюючи спільно, створюють синергійний ефект, коли спільна діяльність впливає на підвищення ефективності результатів науково-технічних досліджень. Спільний інтелектуальний капітал підвищує продуктивність дослідницької праці науково-технічного персоналу, тому міжнародний колектив дослідників, що працює за для здійснення експортно-імпорتنних операцій, продукує технології, що використовують у виробничій сфері інноваційної системи.

Виробнича сфера впроваджує нові технології, що розроблені в науково-технічній сфері. Зовнішньоекономічна діяльність передбачає використання іноземних технологій та вивезення національних технологій, розроблених національними науковцями та фахівцями.

Особливістю виробничої сфери інноваційної системи є те, що міжнародна передача технологій, що є формою зовнішньоекономічної діяльності, пов'язує науково-технічну і виробничу сфери єдиним інноваційним циклом. Технології передаються від науковців до виробників з міжнародного середовища. В Україні скоріше використовуються технології, що приходять з інших країн і вони мають ознаки інноваційних. Інноваційні технології, це ті, що були вже ефективно впроваджені і використовуються з врахуванням організаційного досвіду їх впровадження на підприємствах країни походження.

І з рештою, управлінська сфера інноваційної системи також впливає на зовнішньоекономічні зв'язки підприємств України, відповідаючи за організацію здійснення інноваційного циклу в національному економічному середовищі. До управлінських суб'єктів відносять органи управління науково-дослідних установ, топ-менеджмент інноваційних підприємств. В залежності від рівня організації управлінських суб'єктів інноваційної системи визначають рівень впливу на зовнішньоекономічні операції суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що національна інноваційна система впливає на всі складові системи зовнішньоекономічної діяльності, такі як: відносини зовнішньоекономічної діяльності, бізнес-процеси у ЗЕД та система регулювання та управління зовнішньоекономічними зв'язками суб'єктів господарювання.

У відповідності до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991р. зовнішньоекономічною є діяльність, побудована на взаємозв'язках між суб'єктами господарювання України та їх іноземними контрагентами, що має місце як на території України, так і за її межами. Взаємозв'язки

суб'єктів господарювання у міжнародному середовищі є відносинами ЗЕД. Вони складаються з таких типів відносин:

- науково-технічні, такі, що формують базис виробництва, який складається з фундаментальних та прикладних досліджень, наслідком яких, у свою чергу є новітні технології, що передаються з країни в країну;
- організаційно-виробничі, такі, що утворюють спільне виробництво на основі залучення іноземних коштів у вигляді кредитів чи інвестицій, або на основі налагодження коопераційних зв'язків між виробничими суб'єктами з різних країн;
- соціально-економічні, такі, на які спрямовані вищезазначені відносини, які не мають сенсу без забезпечення високих стандартів життя окремої людини чи соціуму в цілому.

Інноваційна система має пряий вплив на науково-технічні відносини системи ЗЕД, оскільки передача технологій, що винайдені в межах певної інноваційної системи, передають технології в межах системи ЗЕД. Система ЗЕД є механізмом передачі інноваційних технологій, які виходять з національної інноваційної системи і напряду потрапляють до механізмів передачі у міжнародному середовищі, за які відповідає система ЗЕД.

Інноваційна система впливає також на здійснення організаційно-виробничих відносин у ЗЕД. Цей вплив є опосередкованим, оскільки організація виробництва, на основі залучення іноземних інвестицій, передбачає використання засобів виробництва, основою яких є певні технологічні рішення у вигляді інновації-продукту чи інновації-процесу. Організаційно-виробничі відносини у ЗЕД передбачають формування зв'язку між інноваційними системами різних країн. Так інноваційна система країни іноземного інвестора стає джерелом для початку розвитку інноваційних відносин в країні залучення іноземних інвестицій. У випадку ефективного впровадження інноваційно-інвестиційного проекту в країні-реципієнті може утворитися чи поглибитися національна інноваційна система.

Інноваційна система здійснює вплив на соціально-економічні відносини системи ЗЕД. Так, купуючи інноваційні продукти, що були залучені з міжнародного середовища, споживачі у короткостроковому періоді покращують свій добробут та якість життя. Адже відомо, що імпорт є способом забезпечення незадоволеного попиту в середині країни. Імпорт формує короткостроковий ефект (виграш) від міжнародної торгівлі, який проявляється у збільшенні споживання резидентів без зміни структури виробництва в країні. Проте, цей короткостроковий ефект у далекій перспективі є позитивним, якщо він перетворюється на ефект імпортозаміщення. Тоді соціальна вигода від імпорту, як провідника більшої кількості товарів, перетворюється на вигоду від одержання робочих місць на створених підприємствах. У будь-якому разі зовнішньоекономічна діяльність має сенс, коли під впливом інновацій поліпшується соціальні показники розвитку економічного середовища в країні.

У системі зовнішньоекономічної діяльності особливого значення набуває здійснення відповідних бізнес-процесів, які характеризуються більше якісними показниками. Так, інноваційна система, впливаючи на якість ЗЕД, впливає на декількісні чинники (чинники бізнес-процесів) здійснення експортно-імпортних, інвестиційних, валютно-фінансових та інших зовнішньоекономічних операцій. Бізнес-процес у ЗЕД – це послідовна зміна явищ (дій), що призводить до здійснення певних відносин між суб'єктами ЗЕД з різних країн. Бізнес-процес у ЗЕД складається з трьох основних етапів: підготовчого, основного та забезпечуючого.

Підготовчий етап бізнес-процесу у ЗЕД передбачає здійснення підготовчих дій щодо укладання зовнішньоекономічного договору, який є основним елементом системи ЗЕД. Підготовчі дії – це, по-перше, дослідження зарубіжних ринків, за звичай інноваційних, з метою виходу на них з певною продукцією, яка має певні технологічно-інноваційні характеристики. По-друге, це пошук потенційних партнерів з певними інноваційними характеристиками, адже для того, щоб особа споживала товар, який виходить з України, вона повинна мати певні технологічні ознаки. Такі зв'язки базуються на поєднанні інноваційних систем різних країн, та взаємодоповнення цих систем. Так, якщо українська сторона виготовляє літаки, то в країні – реципієнті має існувати підготовлений ґрунт для можливості експлуатації такої техніки. По-третє, це вибір контрагента, який передбачає налагодження контактів з можливим партнером та встановлення постійного зв'язку з ним на основі листування (направлення контроферт). Вплив інноваційної системи на цю фазу передбачає, з одного боку, можливість спілкуватися он-лайн, а з іншого, вибрати такого партнера, який сприятиме впровадженню інноваційних технологій як для створення новітнього продукту, так і для можливостей споживання саме таких товарів і послуг. По-четверте, це фаза укладання попередньої угоди, тобто застосування всіх зусиль для одержання основних домовленостей по основних питаннях майбутньої співпраці. Інноваційна система також впливає на здійснення цієї фази таким чином, що новітня інфраструктура диктує такі умови поставки, що продуктивно використовуються саме як умови зовнішньоекономічних контрактів. Так, поява контейнерних перевезень на початку ХХ сторіччя призвела до здешевлення транспортування вантажів на далекі відстані, та підвищення загальної небезпеки такого транспортування. Також зручність страхових послуг призвела до того, що страхування використовується як базисна умова поставки в системі INCOTERMS'2010, а саме це умови CIF та CIP.

Основний етап бізнес-процесу у ЗЕД відповідає за підписання та здійснення умов зовнішньоекономічного договору. Він включає такі фази: підписання остаточного варіанту зовнішньоекономічного договору; здійснення умов зовнішньоекономічного договору в залежності від

особливостей відносин ЗЕД. Інноваційна система впливає на здійснення основного етапу бізнес-процесу у ЗЕД таким чином, що використовуються новітні технології управління (управлінські ноу-хау) контрактною діяльністю і новітні технології здійснення постачання, зокрема нові технології транспортування, складування та логістики.

Забезпечуючий етап бізнес-процесу у ЗЕД також зазнає впливу від інноваційної системи країни. Такий вплив здійснюється через впровадження новітніх методів управління особливо у системі митного менеджменту та логістичного менеджменту. Крім того, національна інноваційна система впливає на забезпечуючий етап через синергізм дій менеджерів ЗЕД та митних брокерів і логістів, які разом створюють систем у відносин щодо здійснення умов контракту.

Висновки з даного дослідження. В цілому, вплив інноваційної системи на здійснення бізнес-процесу у ЗЕД передбачає не прямий вплив, а вплив опосередкований, коли управлінські технології та ноу-хау забезпечують ефективне здійснення та якість бізнес-процесу та процесу окремих зовнішньоекономічних операцій.

Слід зазначити, що інноваційна система впливає і на систему менеджменту ЗЕД. Менеджмент ЗЕД є функцією організованої системи зовнішньоекономічної діяльності, яка забезпечує трансформацію внутрішньої економіки у зовнішню за умови передачі контролю над цим процесом від власників до третіх осіб. Основою відносин в межах системи менеджменту ЗЕД є відносини власності. Сукупність юридичних форм здійснення цих відносин в рамках менеджменту ЗЕД також потребують новітніх форм співпраці, зокрема відносини визначення роялті та інших ліцензійних платежів, коли платіж за право ознайомлення з особливостями менеджменту ЗЕД та можливості використання цих особливостей на підприємствах інших країн.

В цілому, слід зауважити, що від організації національної інноваційної системи залежить якість здійснення зовнішньоекономічних операцій і цей вплив є взаємооптимальним.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук // К.: КНЕУ, 2003. – 394с.
2. Денисюк В. Щодо вдосконалення системи індикаторів для управління інноваційним розвитком / В. Денисюк // Економіст. – 2004. - №6. – С.55-59.
3. Остапенко Т.Г. Міжнародний обмін технологіями у формуванні конкурентних переваг національної економіки (на прикладі Італії) / Т.Г. Остапенко // К.: Зовнішня торгівля, 2012. – 188с.
4. Сизоненко В.О. Євроінтеграційний контекст регулювання інноваційного розвитку: уроки для України / В.О. Сизоненко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2011. - № 3-4 (56-57). – С. 30-34.
5. Сиденко В.Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвиток: українська модель / В.Р. Сиденко // Т.1. – К., 2008.
6. Федірко А.С. Передумови конвертації України до європейського науково-дослідного простору / А.С. Федірко // На Схід та Південь від ЄС: проблеми формування спільного європейського економічного простору. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 6-7 жовтня 2006р. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 115-117.
7. Філіпенко А.С. Глобалізація світогосподарських зв'язків і національна економічна безпека / А.С. Філіпенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: ІМВ Київського національного університету імені Тараса Шевченка: ВПЦ «Київський університет». – 2001. – С. 21-24.
8. Mensch G. Stalemate in technology: Innovations overcome the depression. Ballinger. Cambridge (Massachusetts), 1979.